

Лариса МАСЕНКО,

доктор філологічних наук, професор

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ, ЗАВДАННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

В оглядах мовної політики України неодноразово наголошувалось, що найбільш успішним впровадження української мови за роки незалежності було у сфері освіти. Це, зокрема, засвідчують статистичні дані. Можна навести, наприклад, результати моніторингів мовної ситуації, що їх регулярно, починаючи з 2011 року, проводить рух добровольців «Простір свободи». Згідно з аналітичним оглядом «Становище української мови у 2011 році», оприлюдненим громадським рухом до Дня української мови та писемності, у 2011 році українською мовою навчалось 82% школярів, у тому числі більшість школярів у 23 з 27 регіонів України. Винят-

ками були лише Донбас і Крим, причому в Криму навчалася українською лише 8% дітей¹.

У 2015/2016 навчальному році, за даними моніторингу, частка школярів, що навчалися українською мовою, становила 89,5%. Щоправда, таке зростання пояснюється тим, що дослідження не охоплювало окупованих територій. Зазначений показник коливається від 100% у Рівненській області до 58% на контрольованій частині Донецької області².

Проте керівник громадського руху «Простір свободи» Тарас Шамайда зазначив у коментарі до опитування, що статистичні дані далеко не завжди відображають реальний стан речей у системі освіти. У багатьох школах, особливо на Сході та Півдні, вчителі не дотримуються мовного режиму, російською мовою провадиться не лише позакласна робота, а нерідко й навчання³.

Дійсно, статистика кількості шкіл і вищих навчальних закладів з українською мовою навчання далеко не завжди відображає реальний стан речей у сфері освіти. Так, згідно зі статистичними даними, в Одесі

---

1 Українська мова домінує в середній освіті й кінопрокаті, російська в медіа й сфері послуг: <http://dobrovol.org/article/214/>

2 Становище української мови в 2016 році: <http://ukrreporter.com.ua/politic/rosijska-mova-dominuye-v-media-i-sferi-poslug-ukrayinska-v-osviti-ta-kinoprokati.html>

3 Там само.

у 2010 році працювало 22 вищих навчальних заклади, в яких навчалось 127 тисяч студентів, з них 84 % навчалися українською мовою і 16 % – російською⁴. Але проведене в тому ж році опитування в студентському середовищі Одеси виявило дуже невтішну картину. На запитання «Якою є мова спілкування у Вашому закладі?» 40 % респондентів зазначили російську мову, 54 % – і українську, і російську однаковою мірою і лише 6 % – українську. 81 % студентів відповіли, що на перерві вони спілкуються переважно російською мовою. 59 % учасників опитування визнали цю ж мову легшою для сприйняття спеціальної літератури. Більше половини студентів використовує російську або обидві мови і під час навчального процесу⁵. У спілкуванні з однолітками російська домінує майже повністю, українську у неформальному спілкуванні використовує менше 7 % студентів⁶.

На запитання «Чи престижно спілкуватися українською мовою у Вашому місті?» 74 % студентів, що навчаються в Одесі, відповіли «Ні», і лише 26 % дали ствердну відповідь⁷. (Зауважимо, що опи-

---

4 Велика Анастасія. Українська мова в студентському середовищі м.Одеси (за матеріалами анкетування) // «Мова і суспільство». – 2012. – Вип.3. – с.251. <http://sociolinguistics.lnu.edu.ua/ua/issues/03/29.pdf>

5 Там само.

6 Там само.

7 Там само.

тування проведено у 2010 році, тобто на 20-му році незалежності Української держави більшість одеського студентства вважає державну мову не-престижною). Щоправда, певний позитив можна вбачати у розподілі відповідей на запитання «Чи має бути престиж української мови вищим?», на яке 58 % студентів відповіли ствердно.

Зрозуміло, що після 2010 року в одеських ви-шах якщо щось і змінилося, то лише у гірший бік. Адже одним з найбільших авторитетів в освітній системі міста є Сергій Ківалов – автор одіозного русифікаторського закону «Про засади державної мовної політики». До якого розпачу доводить по-силену русифікація одеської освіти патріотично налаштованих педагогів свідчить звернення ви-кладача кафедри історії Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова Олександра Музичка до батьків вступників, яке він оприлюднив на своїй сторінці у Фейс-бук 20 липня 2016 року (наводжу фрагмент звернення): «Починається вступна кам-панія у вищі навчальні заклади. Хотілося б з цього приводу написати таке: Українські батьки, маю на увазі з інших, поки що не до кінця зросійщених об-ластей України. Ну не віддавайте ви своїх дітей до одеських вишів. Не калічте їх свідомість та мову, і тим самим і своє життя. Невже ви хочете, аби за

кілька років вони стали вам ментальними ворогами, невже вам добре буде спостерігати за їх переродженням? Нічого тут не зміниться ще довго і довго. Будуть тут викладати Радзиховские, і будуть українські студенти ховати голови у пісок, пристосовуючись і мімікуючи...»

На жаль, навіть у столиці не всі вищі навчальні заклади дотримуються норми обов'язкового українськомовного викладання. Так, анкетування, проведене аспіранткою Інституту української мови НАН України Наталею Скібою у березні 2017 року у трьох столичних вишах – Національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті «Києво-Могилянська академія» і Національному технічному університеті «Київський політехнічний інститут», виявило, що лише в перших двох вишах навчальний процес повністю проводиться державною мовою. Натомість у Політехнічному університеті 36 % предметів читають російською мовою. Підтвердження цього можна знайти і на студентських сайтах цього вишу, як, наприклад, запис одного із студентів від 18.08.2014 р.: «Зауважу, що навіть у провідному національному університеті країни чимало викладачів спілкуються зі студентами та викладають навчальні дисципліни російською мовою».

Якби Міністерство освіти провело моніторинг вищих навчальних закладів України на предмет дотримання мовного законодавства у навчальному процесі, то, цілком очевидно, виявило б численні порушення не лише в одеських вишах.

Не менш актуальною була б і аналогічна перевірка середніх навчальних закладів. Адже з повідомлень у Мережі можна дізнатися, що в багатьох містах Сходу й Півдня школи з українською мовою навчання є такими лише номінально. Насправді ж викладання у багатьох з них вчителі проводять російською мовою, а протести батьків з цього приводу місцеві керівники ігнорують, особливо у тих населених пунктах, де у владі перебувають колишні регіонали.

Ще одна велика проблема освітньої сфери – відсутність мовного режиму в школах. Не секрет, що і в столиці на перервах та під час позакласних заходів на російську мову спілкування переходять не лише діти, а й вчителі. Зайве нагадувати, що таке перемикання мовного коду з боку педагогів не лише заважає учням оволодіти українською як повноцінним засобом спілкування, а й формує в їхній свідомості роздвоєння між сферами застосування мов – вживання української обмежується для них лише уроками, тоді як значно вільніша, а відтак і

привабливіша сфера неформального спілкування й розваг закріплюється за російською мовою. Педагог, який після закінчення уроку або лекції, переходить на спілкування з учнями російською дезорієнтує їх, формує у них стереотип непридатності української мови для живої неофіційної розмови. Звужуючи спектр побутування української мови, такий вчитель баналізує її, гальмує процес повного оволодіння нею учнями, особливо тих, хто приходить до школи з російськомовних родин, адже саме вчитель має допомогти таким дітям повноцінно оволодіти державною мовою.

Вчителі, свідомі загроз, які становить нестійкість мовної поведінки частини колег, а також громадські активісти докладали чимало зусиль для впливу на освітянське керівництво, вимагаючи запровадження в школах мовного режиму. У 2009 році їхні зусилля, зокрема численні акції, організовані з цього приводу рухом «Не будь байдужим!», увінчались успіхом. Ініціативу підтримав тодішній міністр освіти Іван Вакарчук, і Кабінет Міністрів України прийняв 30 вересня 2009 р. постанову № 1033 «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад», яка вносила таке доповнення до Положення: «в робочий час у державному і комунальному загальноосвітньо-

му навчальному закладі постійно застосовувати українську мову, а в державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі з навчанням мовою національної меншини поряд з українською мовою – також мову, якою здійснюється навчально-виховний процес в цьому закладі» («Урядовий кур'єр», 14 жовтня 2009 р.).

Проте за поданням 52 народних депутатів з Партії регіонів Конституційний Суд України рішенням від 2 лютого 2010 р. визнав зазначений пункт Постанови уряду неконституційним («Слово Просвіти». – 2010. – Ч.6. – 11-17 лютого).

Дуже дивною у цьому зв'язку видається позиція деякого з працівників Міністерства освіти, які на пропозицію повернути скасоване «п'ятою колоною» Положення про запровадження мовного режиму в школах, відповідають «Не на часі».

Варто зауважити, що наше суспільство виявляє краще розуміння важливості такого запровадження, ніж функціонери Міністерства освіти. Так, згідно із загальноукраїнським соціологічним дослідженням мовної ситуації, проведеним у лютому 2017 року за сприяння німецького Фонду VolkswagenStiftung, на запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в держав-

них закладах освіти?» ствердно відповіли 72,7 % респондентів і лише 20,4 % відповіли на це запитання заперечно (6,9 % респондентів обрали варіант «Важко відповісти»).

Це підтверджують і фокус-групові опитування, проведені в рамках того ж проекту у чотирьох містах України. Цікаво, що і в Одесі більшість учасників фокус-груп вважали, що вчителі мають і на перервах розмовляти з учнями українською. Для прикладу можна навести такі висловлювання респондентів-одеситів: «...вчителька, підлаштовується під дітей, переходить на російську мову. Але ж батьки знали, що школа українська. Вчитель знає, що він в українській школі викладає. Будь ласка, спілкуйтесь на українській» (Тетяна, 34 роки, домогосподарка); «У меня было общение с моими сверстниками, с учителями исключительно на русском языке. Даже с учителем украинского языка. Она была очень за украинский язык. Ей лет и лет было. Она доступно рассказывала... Но вот на перемене это был русский язык. И, наверное, может быть, это одна из причин, почему я в личной жизни говорю на русском» (Богдан, 30 років, моряк).

Роль школи у завданні дерусифікації міських середовищ важко переоцінити. Адже перспективу дерусифікації країни слід пов'язувати передусім із

вихованням молодшого покоління. З досвіду Німеччини відомо, що, коли відбулось об'єднання двох її частин, в один день у всій Східній Німеччині всі вчителі історії були звільнені з роботи і направлені на перекваліфікацію. «Коли відбувається об'єднання однієї та другої частини нації, – зазначає історик Василь Ткаченко, наводячи цей факт, – не може бути двох варіантів»¹.

Перед Україною стоять ще складніші завдання. Адже ми не можемо обмежитися декомунізацією. Не менш важливо для консолідації української нації здолати русифікацію та її наслідки, поширити українську мову в усіх сферах суспільного життя на всій території країни. Роль освітньої галузі у цих процесах ключова. У зв'язку з цим надзвичайної ваги набуває завдання дерусифікації освіти усіх рівнів, підвищення авторитету вчителя, заохочення до вступу до педагогічних вишів здібної молоді, впровадження у складних регіонах системи заохочення (в тім числі матеріального) для директорів шкіл, які введуть мовний режим у школах та ін.

---

1 Ткаченко Василь. Спільність історичної долі повинна бути предметом історичної політики // «Національна безпека і оборона». – Ч.7-8. – 2016. – С.101.